

ОЩЕ ВЕДНЪЖ ЗА ЗЛАТНОТО КРЪСТЧЕ ОТ МОНТАНСКО, СЪХРАНЯВАНО В СБИРКИТЕ НА НАЦИОНАЛНИЯ ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ

Николай Марков

Публикацията на една археологическа находка от катедралата на гр. Калоча (Унгария), попаднала пред погледа ми само преди няколко дни¹, ми дава повод да се върна отново към един любопитен предмет, съхраняван в сбирките на Националния исторически музей – София под инв. № 51 876. Това е малко златно нагръдно кръстче, намерено в чашата на язовир Монтана (Обр. 1), което представих на юбилейната конференция, организирана в Шумен през зимата на 2007 г. по повод на 1100-годишнината от смъртта на княз Борис. Тогава, около предложената от мен, макар и с много уговорки, негова датировка – XIV век, се разгоряха оживени спорове, в които мненията варираха от времето на късната античност до това на ранния османски период.

Находката от Калоча е твърде стара – още от 1911 г. Тогава, пред олтара

на местната катедрала, на дълбочина от 3,5 м под съвременния плочник бил намерен саркофаг от червен мрамор, в който заедно с останките от облекчения в златовезани дрехи (запазени са само 5 фрагмента от тях) покойник били положени епископски жезъл (запазен е само металният му край), малко нагръдно златно кръстче, изработено от филигран и гранули, припоени, според описанието на Тибор Геревич, върху тънка ламаринена основа, пръстен с монтиран в щитчето полиран топаз, три игли за палиум, един потир и един дискос с гравирано на дъното изображение на десницата Божия (*dextera Domini*) (Обр. 2). При пър-

Обр. 1. Кръстчето от Монтанско
изненадва с миниатюрните си размери и
изяществото си

Обр. 2. Част от предметите, намерени
в саркофага от катедралата в Калоча,
Унгария

воначалните публикации, находката била отнесена към XI век.² През 70-те години на миналия век тя била свързана почти сигурно с погребания в катедралата Саул, епископ на гр. Дьор от 1192 до 1202 г.³ Това уточняване на датировката на находката е твърде важно, тъй като съдържащото се в нея златно нагръдно кръстче (Обр. 3) е почти идентично по оформлението си, а отчасти и по техниката на изработката си с екземпляра, съхраняван в музея в София. Все пак, трябва да се отбележи, че докато кръстчето от Националния исторически музей в София е с размери: ширина – 11 мм, височина – 14,2 мм и дебелина – 1,6 мм, то това от Калоча е доста по-голямо – ширината му е 30 мм, а запазена височина (долното рамо е отчупено) – 26 мм. По-големите размери на кръстчето от Калоча са причината и за една немаловажна технологична отлика. Докато тялото на кръстчето от музея в София е изработено само от припоени осукани златни нишки, то това от Калоча е оформено чрез

припояване на групите нишки върху златна ламаринка, изпълняваща ролята на стабилна основа, отлика, която аз обаче не мога да установя дори при внимателно разглеждане на снимката му, публикувана от Ева Ковач.⁴

При подготовката на доклада си за Шумен разполагах със сведения единствено за няколко аналогични кръстчета, принадлежащи на сбирката от късноантични и византийски паметници, съхранявана в Дъмбъртън Оукс, публикувана отчасти още през 1965 г. от Марвин Рос⁵ (Обр. 4 а, б, в). Дадените там датировки на кръстчетата⁶, всичките придобити чрез откупки, са от XIII в. насетне. Така “закованата” долна граница на датировка им от Марвин Рос, ме накара да се ориентирам в проучването си на кръстчето от София към анализ предимно на възможностите, то да бъде отнесено към следващите столетия. Основавайки работата си единствено на исторически аргументи, стигнах до виждането, че бидейки намерено в близост на гр. Монтана (С.З. България), то

Обр. 3. Кръстчето от Калоча е било носено в края на XII в. от епископа на гр. Дьор

Обр. 4. Кръстчетата, съхранявани в сбирките на Дъмбъртън Оукс са изработени в същата техника като тези от Монтанско и от Калоча

трябва да бъде отнесено с най-голяма вероятност към XIV век, времето на относително по-голямо спокойствие и благоденствие в района, откогато впрочем произлизат и повечето стойностни находки от него. Очевидната недостатъчност на аргументите ми за тази датировка ме накараха още тогава да обобщя: “Тази хипотеза има обаче това несъвършенство, че е твърде “пренапрегната”, тъй като е основана само на размишления от най-общ характер.”

Точната датировка на находката от Калоча, дава възможността кръстчето от Монтанско да бъде предатирано към втората половина на XII век. Впрочем към същото време е отнесен и сребърен реликвариен нагръден кръст (енколпион) от сбирките на музея Бенаки в Атина, в чиято кръгова закопчалка е монтирано кръстче, което по формата си, както и по приложената за изработката му техника стои твърде близо до разглежданите тук образци (Обр. 5).⁷ Тъй като и този кръст е придобит от музея по пътя на откупките, местонамирането му също не се знае.

Освен, че разрешава предатиранието на кръстчето от Монтанско, находката от Калоча, дава възможността да бъде поставен наново и въпросът за мястото на производство на всички подобни кръстчета, още повече, че точно на този въпрос и до днес не е даден задоволителен отговор. Въз основа на сведенията на бившите им собственици, които са ги предложили за откупка, Марвин Рос възприема, макар и като несигурна, хипотезата, че поне тези, които се съхраняват в Дъмбъртън Оукс, най-вероятно са били произведения на константинополски златарски ателиета.

Обр. 5. Сребърно кръстче от закопчалката на реликвариен кръст (енколпион) от музея Бенаки, Атина, датиран към XII век

Въпреки някои внимателни внушения за унгарския му произход, мястото на производството на кръстчето от Калоча също не е уточнено. Все пак, откриването на още едно подобно кръстче (това от музея в София) в северозападните български земи, т.е. в земи, гранични на средновековна Унгария, дава повече тежест на хипотезата за това, че не е невъзможно поне тези две кръстчета да са били произведени в унгарски златарски ателиета, като възможни имитации на константинополски прототипи. В тази връзка струва ми се за уместно да напомня, че тъкмо през последната трета на XII в., престолът на Унгарското кралство бил заема от големия приятел на Византия и нейно протеже крал Бела III (1173-1196), чрез когото влиянието на Константинопол в Унгария било изключително силно, особено върху културния живот на страната.

БЕЛЕЖКИ

- ¹ Това е обобщителният труд на Éva Kovács –L’Orfeverrie romane en Hongrie. Budapest. 1974, p. 27, Pls. 20-22.
- ² Gerevich, Tibor –Magyarország románkori emlékei. Budapest, 1938. 843 old. Ld. 243-244. old.; виж също и у Nagy, Árpád –A kalocsai XI. századi érseksír leletei. In: Művészettörténeti Értesítő. Budapest. 1968. XVII. évf. 1-2. szám. 112-123 old.
- ³ Kovács, Éva –Árpádkor ötvösség. Budapest. 1974. 23. old.
- ⁴ На нея (тук Обр. 3) се вижда достатъчно ясно сечението на отчупеното долно рамо на кръстчето, което при внимателно разглеждане дава основание да смятам, че неговата изработка по нищо не се различава от тази на кръстчето от Монтанско. Никъде не забелязвам споменатата ламаринена подложка. В замяна на това се виждат успоредените четири групи от усукани златни нишки, залепени по дължината си една за друга.
- ⁵ M. Ross. Catalogue of the Byzantine and Early Mediaeval Antiquities in the Dumbarton Oaks Collection. Vol. II Jewelry, enamels, and Art of the Migration Period. Washington, D. C. 1965.
- ⁶ №№101, 102, p. 76, Pl. LV и № 95, p. 71, Pl. LI
- ⁷ Die Welt von Byzanz – Europas Östliches Erbe. München. 2005. № 270, S. 198.

MORE ABOUT THE GOLD CROSSLET FROM THE MONTANA REGION, REGISTERED IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF HISTORY, SOFIA

Nikolay Markov

Summary

The work concerns a small gold pectoral cross, found in the reservoir area of the Montana Dam and now included in the collections of the National Museum of History (inv. n. 51 876). When the crosslet was published for the first time, it was attributed, though on certain conditions, to the 14th century. Since then, newly found similar artefacts brought to a re-dating the cross somewhat earlier, i.e. to the second half of the 12th century. The analogues are a small cross from the bishop’s burial tomb in the Kalosca cathedral, Hungary and a crosslet mounted on the silver reliquary pectoral cross (encolpion) from the collections of the Benaki Museum in Athens, both crosses attributed to the second half of the 12th century.

Besides settling on the correct dating of the Montana cross, the Kalosca find opens a new discussion about the place where all similar crosses were made, as this question has not been answered satisfactorily until now. It seems possible in the author’s opinion, that at least the two crosses – those from Kalosca and Montana, to have been made in Hungarian goldsmith’s workshops probably as imitations of Constantinopolitan prototypes.